

polemična metafora mnogo bolj prepričljiva, saj teče razprava o temeljnih človekovih pravicah; Listino, ki je zaradi njih postala znamenita, pa so podpisale vse evropske države (razen Albanije), pa še ZDA in Kanada, velika družina petintridesetih držav, med njimi tudi Jugoslavija.

Ljubljana, 8. 2. 1988, na slovenski kulturni praznik

Človekove pravice in verska svoboda v socialistični deželi

(Jugoslovanska in še posebej slovenska izkušnja)

V dokumentu z značilnim naslovom *Navodilo o krščanski svobodi in osvoboditvi*, ki sta ga leta 1986, torej pred kratkim, podpisala prefekt in tajnik vatikanske kongregacije za verski pouk, kardinal Josef Ratzinger in škof Alberto Bovone, odobril pa sedanji papež Janez Pavel II, berem: »... Kadar se človek hoče osvoboditi zakona in postati neodvisen od Boga, svobode nikakor ne osvoji, temveč jo uniči. Ker ne mara merila resnice, postane plen samovolje; med ljudmi je konec bratskih odnosov, zamenjajo jih strahovanje, sovraštvo in strah...«

Tako Cerkev s svojega najvišjega vrha. Težko je najti pot iz labirinta, če temu nasproti postavimo znano Marxovo in Leninovo tezo, pa še mnogih drugih vse do današnjih dni, o religiji kot človeški in družbeni zablodi, ki da je plod zaostalosti in jo je mogoče in treba odpraviti z »znanstveno« razlago sveta in življenja. Izhodiščni odnos marksizma do religije je torej v celoti negativen. V celoti negativen je tudi načelen odnos Cerkev do marksizma. Naraven nasledek tega je lahko samo nepomirljiva konfrontacija med njima, medsebojno zanikanje tudi vrednosti svobode, za katero si tako Cerkev kot marksizem vsak po svoje iskreno prizadevata. Ali vsaj trdita, da si. Toda ekumenski duh je nedvomno omilil ne samo dosedanjo, tako rekoč zgodovinsko sovražnost med različnimi verstvi, ampak izkazuje tudi večje razumevanje Cerkev do neverujočih. Vsaj v nekaterih socialističnih deželah, kjer je soočanje med Cerkvijo in marksistično oblastjo neizogibna družbena realnost. Svojo evolucijo pa pozna tudi marksistična teoretična misel, tudi in v določenem smislu predvsem tam, kjer je edina ideologija oblasti in države. Tako na primer beremo v uradnem dokumentu predzadnjega kongresa Zveze komunistov Slovenije (1982): »... komunisti zavračamo vsako prizadevanje, ki bi skušalo postaviti religijo nasproti socializmu in socializmu nasproti religiji«.

Na prvi pogled, primerjaje oba citata, bi lahko rekli, da je marksistična misel v jugoslovanskem primeru doživela večjo demokratizacijo in kaže danes večjo strpnost kot iz »večnih resnic« izhajajoči cerkveni nauk, ki ostaja dosledneje univerzalističen in se le pod silo razmer – delovanje v socialističnem družbenem sistemu – prilagaja določenemu pragmatizmu, ki je marksizmu kot družbeni praksi vse manj tuj.

Vendar sta v svoji osnovi univerzalistična oba, tako cerkveni nauk kot marksistična ideologija, oba se, v skladu s svojo naravo in ambicijo, skušata kar najbolj razširiti in utrditi v vseh možnih oblikah, zato v določenem smislu, ko sta najbolj koherentna sama s sabo, drug drugega že po naravi in zavestno omejujeta in drug drugemu zanikata, kot že rečeno, celo svobodo, vsaj moralnoetično vrednost svobode. Marksistična oblast omejuje univerzalizem Cerkev največkrat s praktičnimi, restriktivnimi zakoni in ukrepi,

Cerkev pa na marksizmu utemeljeno družbo z moralno obsodbo ali vsaj z odtegnitvijo moralnega konsenza mnogim njenim dejavnostim v območju duhovnosti. Pri dosledni uveljavitvi enega in drugega stališča je prepad v družbi neizogiben, negativna polarizacija prebivalstva pa nujno zmanjšuje možnost uveljavljanja vsaj nekaterih človekovih pravic, ki jih je Helsinška lista še posebej apostrofirala.

Toda striktna absolutizacija idej prihaja nujno v konflikt z življenjem, ki ga skuša oblikovati. Tudi naša, jugoslovanska družba, temelječa na marksistični ideologiji, ni uspela ne z vzgojo ne z izobraževanjem in ne z znano, pa tudi ne s politiko in gospodarstvom (družbena lastnina), eliminirati religije kot pomembnega elementa intimnega in družbenega življenja, dosegla pa je razvidnejšo nazorsko polarizacijo, ki pa ne pomeni, kot kaže, nasilja nad naravo človeka in družbe: približno polovica prebivalstva se svobodno opredeljuje za verne, polovica prav tako svobodno za indifereentne in ateiste. Prav tako pa tudi Cerkev ni mogla v očeh in zavesti javnosti moralno diskreditirati »zemeljskih« prizadevanj marksizma, njegove oblike poskusa osvobajanja človeka zunaj kategorij božjega. Nobena od obeh univerzalističnih ambicij, ne cerkvena ne marksistična, se ne more v celoti uresničiti. Zato je razumljivo, da se ves čas kaže nekakšen paralelizem v naravi notranjega prilagajanja tako Cerkve kot marksizma in nič manj v razvoju odnosov med njima. Sedanji položaj in možnost v prihodnje dopuščata dvoje: vračanje k nekdanji radikalni konfrontaciji, brezobzirni zaostritvi, ki pa glede na realne odnose v današnji družbi nima drugega opravičila razen dokazovanja zvestobe načelom. To pa v modernem času ni pozicija, ki bi ustrezala eni ali drugi strani, kolikor jima je do učinkovite navzočnosti v družbi. Dosledna sekularizacija javnega življenja, ki je v jugoslovanskem primeru več kot samo ločitev Cerkve od države, odprtost in dostopnost informacij v svetovnem obsegu in na vseh ravneh – kroženju idej ni več mogoče postavljati resnih ovir, pa naj ljudem kot fizičnim osebam še tako omejujemo svobodo gibanja – je opravila svoje: v ospredje, pred militantno, ortodoksno zavezanostjo veri ali ideologiji sta stopili zahteva in potreba po svobodi. Srečujemo jo, svobodo v današnjem smislu, kot središčni postulat tako v cerkvenih kot marksističnih dokumentih. Tako tu kot tam je govor o osvobajanju človeka, pri njih se to dogaja v sicer povsem realnem svetu, vendar v območju ali znamenju božjega, pri drugih prek usmerjenega spreminjanja družbenih odnosov. Pri obeh dobiva, kot eden prvih rezultatov osvobajanja, vse večjo vlogo doslej vse premalo upoštevan element človeške narave in življenja: *različnost*. Različnost znotraj istega videnja in izkušnje ter različnost med dvema miselnima in spoznavnima sistemoma, ki sta samo še v medsebojni primerjavi videti monolitna, ne pa več znotraj samih sebe. Vse troje: svobodno kroženje idej, svoboda kot realizirana individualna in družbena potreba, torej ne več samo pravica in zahteva, ter vse globlja in vse širša različnost domala v vseh pogledih je popolnoma ali vsaj odločilno porušila v preteklosti tako učinkovito kolektivno množično zavest, tako katoliško kot marksistično ali katerokoli drugo, ki jo je cerkveni ali ideološki hierarhični vrh tako lahko usmerjal, ji določal cilje in oblike boja zanje. Bolj ko postajata človek in družba svobodna, bolj se tudi v takšne ali drugačne skupnosti, verske, ideološke, nacionalne, državne, internacionalne vključujemo kot njeni člani individualno in diferencirano, vse bolj se torej za karkoli odločamo kot posamezniki, vse manj pristopamo k njim ali v njih delujemo skupinsko. To je velik, morda eden

največjih civilizacijskih premikov našega časa, ki ni mogel ostati brez vpliva tudi na religijo in ideologijo na ravni njune družbene navzočnosti in učinkovitosti. Je tudi eden temeljnih razlogov za osvobajanje in svobodo človeka.

Tako lahko rečemo, da se danes v Jugoslaviji – to potrjujejo tudi statistike in vseh vrst raziskave – približno polovica ljudi svobodno opredeljuje za takšno ali drugačno vernost, druga pa ostaja laična ali pa se prav tako svobodno opredeljuje za ateizem, ta pa je vse manj militanten, vse manj uperjen proti Bogu in vse bolj nevtralnno zasidran v svetu brez Boga. V vsakdanjem življenju se torej ne manifestira v nekdanjem boju proti religiji in Cerkvi, ampak deluje in se utemeljuje kot zavest, kot mišljenje. Rezultat tega je vse večja strpnost. Ker gre za svobodno individualno odločitev v eni in drugi smeri, je razveseljivo poraslo in vse bolj rase tudi upoštevanje drug drugega in medsebojno spoštovanje drugačnosti in razlik. Krščanska in socialistična morala izgubljata svojo ekskluzivno označitev in se srečujeta na ravni splošne morale in etike. In tega je vse več. Namesto družba nepomirljive konfrontacije nastaja družba sožitja. Seveda ostajata pri tem tako Cerkev v svojem apostolskem kot marksizem v svojem filozofskem jedru nedružljivo narazen: vendar Cerkev opušča svojo zaprtost v občestvo vernikov in skuša komunicirati z »vsemi ljudmi dobre volje«, marksizem na oblasti pa se tudi ne obrača več samo k svojemu revolucionarnemu razredu, ampak k »vsem delovnim ljudem in občanom«. Inicialni univerzalizem Cerkve in marksizma, ki se ne more realizirati v svoji ekskluzivni obliki, se v praksi umika potrebi po sožitju brez predsodkov. Ali pa tak premik vsaj upošteva.

Glede na politično prakso v Jugoslaviji vsaj zadnjega desetletja bi mogli reči, da marksizem religije ne izloča več iz družbe, je pa tudi ne vključuje vanjo*; prav tako Cerkev: marksizem na oblasti sprejema kot realnost, ne more ali ne želi se pa sprijazniti z njegovo izključno zemeljsko usmerjenostjo.

In še nekaj, kar je za Jugoslavijo še posebej značilno: imamo, če ne upoštevamo manjših, tri velike religije: katoliško, pravoslavno in muslimansko, in več narodov: Slovence, Hrvate, Srbe, Muslimane, Črnogorce, Makedonce in nad dvajset etničnih manjšin, med katerimi je zlasti številna albanska. V preteklosti se je marsikateri narod identificiral z vero, in narobe: vera z narodom, kar je pogosto zaostrovalo mednacionalne odnose in povzročalo razcepe znotraj istega naroda. Med zadnjo vojno do katastrofalnih razsežnosti. Današnja odsotnost nacionalne identifikacije z vero, in narobe je preusmerila nacionalno zavest k drugim virom: h kulturi, jeziku, zgodovini, tradiciji, civilizaciji, ekonomiji, kar vključuje tudi religijo, vendar ne več kot temeljno določilo, pomeni pa prav gotovo pozitivno spremembo tudi v smislu ugodnejšega ozračja za uveljavljanje in uživanje človekovih pravic. Pa tudi Cerkev se je usmerila k svojim izvirnejšim študentem.

Na ravni vsakdanjega življenja so verske svoboščine v Jugoslaviji – govorim predvsem iz slovenske izkušnje – mnogo večje od možnosti realizacije nekaterih temeljnih, predvsem materialnih človekovih pravic glede na veliko ekonomsko krizo, ki že nekaj let pretresa Jugoslavijo. Toda to ni tema našega srečanja.

Benetke, 5. 2. 1988

* (To ugotovitev sem si izposodil pri dr. Marku Kerševanu, pa tudi sicer so mi bili njegovi spisi o odnosu med religijo in marksizmom pri nas v pomembno oporo pri tem razmišljanju.)